

Eșecul Iluminismului juridic

Horia CIURTIN

Motto: Dacă Dumnezeu nu există, totul este permis (Dostoievski)

ÎNCA DE LA DEBUTUL TEORETIC AL PROIECTULUI MODERNIST, factorul central în noua paradigmă a fost constituit de rațiune. Plasarea acesteia în prim-planul existenței umane a avut loc, în principal, prin desacralizarea fostelor mari sisteme metafizice, prin ridicarea rațiunii și a raționalității pe ruinele unui defunct construct teocentric. În acest sens, Iluminismul – ca demers filosofic al modernității – a încercat reconstrucția vechilor discipline științifice și umaniste în concordanță cu noile idei directoare.

Totuși, datorită însăși motenirii premoderne de care Iluminismul nu s-a putut debarasa în ciuda tuturor eforturilor depuse, s-a ajuns la paradoxala situație în care mare parte a viziunii moderniste apărea ca o teologie secularizată, ca un sistem metafizic în care transcendentul lipsește, însă *raporturile de putere* rămân nealterate la nivel formal. Locul pustiu al sacralului este astfel „ocupat” de noua divinitate laică, precum și de un nou cult secular a cărei vremelnică, dar sugestivă manifestare o putem observa în așezul „culte de la Raison” al revoluționarilor francezi.

Aceste profunde transformări socio-politice s-au oglindit în toate domeniile vieții publice, inclusiv în drept. Astfel, juriștii noii epoci au procedat la dezvoltarea unor fundamente raționale pentru un sistem care se bazase până atunci în principal pe dreptul canonic (catolic sau bizantin) și motenirea romană, ambele reliefând un puternic substrat teologic. Prin intermediul ius-naturaliștilor târzii (precum Grotius, Hobbes sau Pufendorf), modernitatea a ajuns în posesia mecanismelor dreptului natural clasic, însă metamorfozat radical prin plasarea „legii universale” în contextul rațiunii. Începând cu acest moment, pentru domeniul juridic raționalitatea părea să fie unica măsură aplicabilă în aprecierea dreptului.

Procedeele argumentative, deseori sofisticate, utilizate în discursul juridic modern au reușit într-adevăr să ofere aparența unei raționalități întregului sistem, mai ales după dezvoltarea teoriei pozitivistice care a tins „să garanteze” justetea scopurilor prin legitimitatea mijloacelor [1]. Astfel, în epoca modernă juridicul pare să aibe valențe raționale în ceea ce privește metodele de argumentare, de explicitare a normelor existente. Totuși, în acest context se ridică un serios semn de întrebare cu privire la însăși întemeierea normelor, la fundamentele care dau naștere dreptului în mod concret.

La o analiză atentă a procesului de legiferare, de constituire a normelor se poate observa că în lipsa unei autorități transcendente, în lipsa unei Divinități care să ofere revelația unei direcții universal-valabile, chiar și rațiunea (în

abstracțiunea ei) se poticnește în punctul de convergență cu realitatea. Neajunsurile unei astfel baze juridice imanente este că atunci când sacralul a fost exclus din sistem, rațiunea poate fi instrumentalizată pentru a apăra orice demers, putându-se transforma chiar și în metodă a totalitarismului. În termenii folosiți de Walter Benjamin, există posibilitatea ca raționalitatea să fie, în fapt, prezentă doar în momentul „conservării” dreptului, nu și în cel al „întemeierii” sale.

Privind în perspectivă, întregul edificiu al dreptului modern pare a fi destul de îndepărtat de doritul principiu imuabil al rațiunii. Normarea concretă se dezvăluie, mai degrabă, ca o serie de reacții cvasi-instinctuale la circumstanțele istorice și stimulii sociali, legiuitorul acționând mai degrabă în virtutea unui imbold irațional și „sentimental”, decât în considerarea unei raționalități întemeietoare de drept [2]. Din acest punct de vedere se pot observa numeroase contradicții interne care nu afectează în mod neapărat eficiența practică a aplicării dreptului, însă subrezesc ansamblul sistemului juridic modern. Ca structură teologică secularizată, dreptul păstrează mecanismele de coerciție tradiționale, dar nu reușește să prezinte într-un mod satisfăcător natura „păcatelor” seculare la care această coerciție trebuie să se aplice. Lipsa divinului din context plasează dreptul în plin relativism etic, relativism care se poate mărgini doar la a justifica raționalitatea metodelor sale, nu și a scopurilor sau fundamentelor.

Din acest punct de vedere, argumentarea juridică se poate constitui ca o măsură a raționalității dreptului modern, însă aceasta privește mijloacele de înlăptuire a dreptului, de aplicare a normei, iar nu genealogia sa. Este interesant de observat, pe această linie, că în postmodernitate chiar și aceste metode de justificare par a fi amenințate de numeroase situații factice care apar după prăbușirea „marilor narațiuni” moderne. Când însăși încrederea individului în raționalitate devine precară, menținerea unui astfel de sistem devine dificilă, iar fenomenul supra-normării poate fi un simptom al „disperării” resimțite de juridic atunci când este din ce în ce mai des confruntat cu stări de fapt ce „evadează” din sfera rațiunii normative, încercând prin cantitatea reglementărilor să „raționalizeze” forțat o lume ce și-i dezvăluie din ce în ce mai mult fațeta irațională.

O materializare elocventă a acestei inadecvări logico-raționale de la nivelul dreptului este dată de confruntarea normei clasice – care presupune că societatea se află fie în stare de pace, fie în stare de război – cu figura neobișnuită a „partizanului” pe care Carl Schmitt părea a-l intui în urmă cu o jumătate de secol, respectiv „teroristul” postmodern care devine un „dușman absolut” [3], ce forțează sistemul normativ să acționeze impulsiv, instinctual și sentimental. În această stare de „război spontan”, în incertitudinea unei violențe iminente, statul se vede (sau

se consideră) nevoit să normeze (excesiv) în scopul restrângerii drepturilor propriilor cetățeni. Acest caz este exemplificativ pentru morganatica raționalitate juridică ce se dovedește a fi doar un paravan pentru iraționalul deciziei și apelul subtil la frica instinctuală a individului, la „sentiment” [4].

Privind retrospectiv, eșecul proiectului unui drept bazat exclusiv pe raționalitate este ușor de trasat. Excesele și neglijențele Iluminismului s-au întors împotriva sa, după cum bine notau Adorno și Horkheimer, determinând ca însăși iraționalitatea mitică de care „luminile” se temeau atât de tare să poată fi – în cele din urmă – susținută cu ajutorul uneltelor logice ce trebuiau să o anihileze, mitul devenind Iluminism, iar Iluminismul întorcându-se la mitologie [5].

Astfel, eliminând autoritatea transcendentă a juridicității premoderne, modernitatea a încercat impunerea unei paradigme a dreptului ce are rațiunea ca punct central. Totuși, aceasta s-a dovedit – în practică – a fi mai mult o cale de justificare a metodelor legale decât de întemeiere a dreptului, îndepărtând astfel domeniul juridic în mod decisiv de cel etic, aruncându-l într-un relativism axiologic (favorizat de pozitivism) care nu a cerut rațiunii, în cele din urmă, decât să devină o metodă, iar nu o sursă pentru drept. În acest fel, raționalitatea juridică și demersul argumentativ au ajuns să servească – în clipa de față – mascării unui haos fundațional, acoperirii unei iraționalități întemeietoare de drept, o iraționalitate care permite *dostoievskian* aproape orice în absența autorității transcendente atâta timp cât un „nivel critic” al pericolului nu este atins [6]. Fapt care ne lasă întrebători, ne lasă să reevaluăm spusele lui Heidegger (și ale lui Arthur Leff interpretat *per a contrario*) conform cărora numai un Zeu (cu valențele juridice de rigoare) ne mai poate salva [7] [8].

Note

[1] Walter Benjamin, *Critica violenței*, în W. Benjamin, J. Derrida, *Despre violență*, trad. George State, Ed. Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2004, pg. 8;

[2] a se vedea Richard Rorty, *Drepturi umane, raționalitate și sentimentalism* în vol. *Adevăr și progres*, trad. Mihaela Căbulea, Ed. Univers, București, 2003, pg. 112-113;

[3] Carl Schmitt, *The Theory of the Partisan: A Commentary/Remark on the Concept of the Political*, Ed. Michigan State University Press, 2004, pg. 64-68;

[4] a se vedea nota [2]

[5] Theodor Adorno, Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment*, trad. Edmund Jephcott, Stanford University Press, 2002, pg. xviii;

[6] Slavoj Žižek, *From Politics to Biopolitics ... and Back* în revista *The South Atlantic Quarterly*, nr. 103:2/3, Spring/Summer 2004, Duke University Press, pg. 507;

[7] interviu cu Martin Heidegger, *Nur noch ein Gott kann uns retten* în revista *Der Spiegel*, nr. 30 mai 1976;

[8] în acest sens, al lipsei de fundament a dreptului în absența autorității transcendente se poate consulta și Arthur Leff, *Unspeakable Ethics, Unnatural Law* în *Duke Law Journal*, vol. 1979, December, nr. 3, pg. 1229-1249;